

POVEZANOST VASPIJNIH DIMENZIJA I PROBLEMATIČNE UPOTREBE INTERNETA KOD MLADIH ADOLESCENATA

Originalni naučni rad

DOI: 10.7251/DEFSR1637005V	COBISS.RS-ID 6132504	UDK 004.738.5:159.923.2-053.6
----------------------------	----------------------	-------------------------------

dr Žana Vručinić¹

Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka

mr Miona Rodić

JU OŠ „Petar Petrović Njegoš“ Maslovar, Banja Luka

Apstrakt:

Cilj rada je bio ispitivanje povezanosti između vaspitnih dimenzija roditelja, procenjenih od strane dece i problematične upotrebe interneta kod mlađih adolescenata. Takođe, ispitivana je i povezanost roditeljske kontrole internetskih aktivnosti njihove dece i problematične upotrebe interneta. U tu svrhu, 218 učenika osmog i devetog razreda osnovne škole je popunilo upitnik opštih podataka i podataka o korišćenju interneta, konstruisan od strane autora, Revidirani Jangov test zavisnosti od interneta (IAT) (Young, 1998a), i upitnik za procenu vaspitnik dimenzija roditelja (CRPBI-57) (Keresteš, 1999). Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna negativna povezanost između prihvatanja od strane majke i prihvatanja od strane oca i problematične upotrebe interneta kod mlađih adolescenata. Kao što se i pretpostavljalo, dobijena je statistički značajna pozitivna povezanost između psihološke kontrole od strane majke i psihološke kontrole od strane oca i problematične upotrebe interneta. Nismo ustanovili statistički značajnu pozitivnu povezanost između bihevioralne kontrole od strane majke i od strane oca i problematične upotrebe interneta. Nisu pronađene statistički značajne razlike u pogledu skorova na Jangovom revidiranom testu zavisnosti od interneta kod adolescenata, s obzirom na stepen kontrole korišćenja interneta od strane njihovih roditelja.

Ključne reči: *vaspitne dimenzije, roditeljska kontrola internetskih aktivnosti, problematična upotreba interneta, mlađi adolescenti.*

¹ Autor za korespondenciju: dr Vručinić, Žana, diplomirani psiholog, nastavnik na predmetu policijska psihologija na Visokoj školi unutrašnjih poslova u Banjoj Luci. E-mail: zana.vrucinic@education.muprs.org.

UVOD

Adolescencija

Autori koji istražuju adolescenciju ovaj period posmatraju kao razvojno prelazni period (period tranzicije) iz detinjstva u zrelost. Adolescencija ima svoj biološki, kognitivni, emocionalni i socijalni aspekt i svi oni se međusobno prepliću. Biološki aspekt adolescencije danas se obuhvata pojmom „pubertet“, dok je termin „adolescencija“ rezervisan za psihološki, pa i socijalni aspekt promena na ovom uzrastu (Ćeranić, 2005).

Kada govorimo o adolescenciji, moramo spomenuti Eriksonovu (Erikson, 2008) osmostepenu teoriju razvoja identiteta i psihosocijalnog razvoja ličnosti. Proces sticanja identiteta odvija se, prema Eriksonu, tokom čitavog života, prolaskom ličnosti kroz određene stadijume razvoja koji su praćeni *krizama identiteta*. Iz svake od njih, ukoliko se uspešno prevlada, osoba izlazi sa povećanim osećajem unutrašnjeg jedinstva i sa više smisla za dobro rasuđivanje. Budući da su ispititanici u ovom istraživanju adolescenti, posebnu pažnju posvetićemo petom periodu psihosocijalnog razvoja, a to je period formiranja identiteta (12–20 godina). Naime, tokom petog stadijuma, zadatak osobe je da stekne jedinstvenost, posebnost vlastite ličnosti, da oformi i učvrsti lični identitet, kao i da se, na svoj način, uključi u društvene grupe. Ovaj stadijum vezan je za *adolescenciju*, koja počinje završetkom detinjstva. Adolescent je u teškom položaju, jer više nije dete (ili je to sve manje), a nije ni odrastao čovek. Mladi čovek u ovom stadijumu prelaska, lutanja, nesnalaženja, konflikata sa sredinom, traga za svojim identitetom, za odgovorom na pitanja: Ko sam ja? Šta mogu? Šta smem? i Kakav bi trebalo da postanem? Ukoliko se negativno, nepovoljno reši kriza identiteta, odnosno ako osoba ne nađe izlaz iz nje, tada ne zna ko je i po čemu se razlikuje od drugih, tj. tada se javlja zbrka ili konfuzija identiteta. Mladi ljudi su tada nesigurni u pogledu svog polnog identiteta, društvenog statusa, svoje socijalne uloge, kao i vlastite vrednosti u očima drugih.

U periodu adolescencije mladi su veoma zaokupljeni sobom i time kako ih drugi vide, kako ih ocenjuju, koliko ih prihvataju, naročito vršnjaci. Jako im je stalo do mišljenja njihove referentne grupe i žarko bi želeli da budu prihvaćeni članovi grupe, a opet, ponekad, žele da budu izdvojeni, samodovoljni, povučeni u sebe i svoj svet. Sa strahom u jednom trenutku adolescent poželi da se pridruži nekom vođi, guruu, kao odani sledbenik, a onda, nešto kasnije, razočaran, želi da bude potpuno nezavisan te postaje sumnjičav i krajnje odbojan prema svakom autoritetu.

U periodu adolescencije mladić/devojka često se susreće sa često suprotnim zahtevima i mora da usvoji oprečne socijalne uloge (npr. deteta i odrasle osobe). Oni su često prisiljeni da donose sudbonsne odluke u pogledu izbora poziva, partnera itd., a da intelektualno i emocionalno nisu dovoljno spremni da to odgovorno učine. Ovi i drugi važni konflikti obeležavaju formiranje ličnog identiteta i dovode do konfuzije identiteta, koja je praćena osećanjem zbunjenosti, usamljenosti, strepnje, a ponekad i osećanjem krivice, potištenosti i praznine (Erikson, 2008).

Uzajamni odnos roditelja i dece u periodu adolescencije

Tema mnogih istraživanja u zadnjih nekoliko decenija jeste uticaj roditelja na razvoj dece. Naime, odnos između roditelja i dece je osnov za uspešnu socijalizaciju deteta i razvoj zdrave ličnosti. To nije iznenađujuće s obzirom na to da je porodica primarna

društvena grupa u kojoj dete stiče prva iskustva, formira stavove, razvija svoje lične potencijale i sposobnost za uspostavljanje budućih interpersonalnih odnosa. Jedan od najvažnijih zadataka u adolescenciji, neophodan da bi se prešlo iz perioda detinjstva u period zrelosti, je psihološko odvajanje od roditelja.

Osnovni zadatak u periodu adolescencije je sticanje autonomije i nezavisnosti. Bez obzira da li taj proces sticanja autonomije predstavlja raskidanje ranih infantilnih zavisnosti od roditelja da bi se uspostavile nove zrele heteroseksualne veze, kao što to tvrde psihoanalitičari, ili je taj proces obeležen promenom i redefinisanjem socijalnih uloga, kao što to tvrde socijalni psiholozi, on ipak predstavlja jedan od najznačajnijih razvojnih zadataka u ovom periodu (Vranješević, Trikić, Koruga, Vidović i Dejanović, 2003.)

Prema nekim autorima (Erikson, 1976; Marcia, 1966, 1967, prema Vranješević, Trikić, Koruga, Vidović i Dejanović, 2003), postojanje konflikta između adolescenata i njihovih roditelja je ne samo poželjno već i neophodno u cilju postizanja jasnog identiteta. Potrebno je i poželjno da adolescent počne da preispituje sistem verovanja i vrednosti koji je usvojio od roditelja i da ga podvrgne testu i kritici.

U istraživanju rađenom na populaciji beogradskih adolescenata, u kome je od njih traženo da navedu najznačajnije promene u načinu na koji opažaju sebe u periodu adolescencije, kao i šta je to što je važno, a što se nije promenilo, dobijen je podatak da je najznačajnija promena doživljaj autonomije u odnosu na roditelje, a da je ono što se nije promenilo, a što im je važno, to što i dalje imaju dobar odnos sa roditeljima. O tome koliko im je očuvanje dobrog odnosa sa roditeljima važno govori i podatak da bi se većina adolescenata pre odrekla autonomije nego dobrog odnosa sa roditeljima (Vranješević, 2001, prema Vranješević, Trikić, Koruga, Vidović i Dejanović, 2003).

Dimenzije i stilovi roditeljskog ponašanja

Mada postoje različiti teorijski i metodološki pristupi, kao i mnogi faktori koji utiču na roditeljsko ponašanje, istraživanja ukazuju na značajnu stabilnost individualnih razlika u ponašanju roditelja prema deci tokom vremena (Collins & Russell, 1991, prema Vizler, 2004). Bez obzira na uzrast deteta, istraživanja upućuju na postojanje dve temeljne dimenzije roditeljskog ponašanja (Darling & Steinberg, 1993, prema Vizler, 2004), a to su emocionalnost i kontrola.

Dimenzija emocionalnosti odnosi se na emocije koje roditelj doživljava i pokazuje u interakciji s detetom. To je bipolarna dimenzija. Na jednom kraju dimenzije je emocionalna toplina, a na drugom emocionalna hladnoća. Mnogi autori upravo emocionalnu toplinu navode kao aspekt porodičnog okruženja koji najviše utiče na dječiji razvoj (Becker, 1964; Franz, McClelland & Weinberger, 1991; Kandel, 1990; Sears, Maccoby & Levin, 1957, prema Vizler, 2004). Emocionalno topli roditelji prihvataju svoju decu, pružaju im podršku, razumevanje, pažnju i brigu. Od tehnika disciplinovanja koriste objašnjenja, ohrabrivanja i pohvale. Emocionalno hladni roditelji zanemaruju svoje dete, neprijateljski su raspoloženi prema njemu, odbacuju dete, kritikuju ga i kažnjavaju.

Dimenzija kontrole odnosi se na ona ponašanja koja roditelji koriste u interakciji s decom kako bi menjali njihova ponašanja i unutrašnja stanja (Peterson & Rollins, 1987, prema Vizler, 2004). Ova dimenzija je takođe bipolarna. Na jednom kraju dimenzije su postupci čvrste kontrole detetovog ponašanja, a na drugom kraju postupci slabe kontrole. Roditelji koji primenjuju čvrstu kontrolu strogo kontrolišu detetovo ponašanje i

paze da se dete kruto pridržava pravila koja su oni postavili. Roditelji koji koriste slabu kontrolu postavljaju malo pravila, manje nadziru ponašanje deteta, tj. daju mu puno slobode. Istraživanja su pokazala da roditeljska ponašanja sa oba pola dimenzije kontrole mogu biti rizični faktori po razvoj deteta. Prečvrsta kontrola detetovog ponašanja može dovesti do zavisnosti, submisivnog ponašanja, do smanjenja motivacije za postignućem, i do potisnute hostilnosti. Preblaga kontrola za posledicu može da ima agresivno i nedоследno ponašanje (Becker, 1964, prema Vizler, 2004).

Novija istraživanja ukazuju na postojanje dve odvojene i ortogonalne dimenzije roditeljske kontrole, a to su psihološka kontrola i bihevioralna kontrola (Barber, Olsen & Shagle, 1994; Steinberg, Lamborn, Dornbusch & Darling, 1992; Darling & Steinberg, 1993, prema Vizler, 2004). Glavna razlika između ovih dimenzija kontrole je u ciljevima koje roditelji žele postići njihovom primenom. Primenom psihološke kontrole roditelji nastoje kontrolisati detetov psihološki svijet, a primenom bihevioralne kontrole nastoje kontrolisati detetovo ponašanje, posebno nepoželjne oblike ponašanja.

Razvoj deteta zahteva određen stepen psihološke autonomije, kako bi ono kroz različite socijalne interakcije moglo razviti nezavisnost i samostalnost. Preterana psihološka kontrola onemogućava proces individualizacije i dovodi do razvoja psihološke zavisnosti, nepoverenja u vlastiti identitet i ideje, te se javlja strah od gubitka povezanosti sa roditeljima. Međutim, adekvatan razvoj zahteva određen stepen regulacije ponašanja kako bi dete naučilo da socijalna interakcija uključuje neka pravila ponašanja i ima određenu strukturu koju treba slediti kako bi se moglo uključiti u socijalne mreže. Dakle, s jedne strane, prejako psihološko kontrolisanje deteta predstavlja faktor rizika u razvoju, dok, sa druge strane, odsustvo bihevioralne kontrole negativno utiče na detetov razvoj.

Osim na nivou dimenzija, odnos roditelj – dete moguće je razmatrati i na nivou stilova roditeljskog ponašanja, koji predstavljaju kombinacije dimenzija emocionalnosti i kontrole. U literaturi se najčešće navode tri različita roditeljska stila, a to su: autoritarni, autoritativni i popustljivi stil (Baumrind, 1970; Maccoby & Martin, 1983, prema Driscoll, 2013). Kasnije je dodat i zanemarujući vaspitni stil.

Mnoga istraživanja bavila su se pitanjem uticaja različitih stilova roditeljskog ponašanja na dečije ponašanje i razvoj. Pokazalo se da se autoritativan stil, koji predstavlja kombinaciju visoke topline i čvrste kontrole, može povezati s najpoželjnijim razvojnim ishodima kod dece. Autoritativan stil se povezuje s većom kompetentnošću, samopouzdanjem, nezavisnošću, s većim akademskim uspehom i odgovornim ponašanjem. Deca su obično znatizeljna, puna energije, kreativna, prijateljski raspoložena prema drugima, te obično razvijaju pozitivna verovanja o sebi i o svom postignuću. Autoritarni stil roditeljstva je opisan kao crno-beli stil roditeljstva, gde se očekuje da se pravila slede bez pitanja ili će biti posledica. Ovi roditelji imaju tendenciju da budu strogi i zahtevni, i ne retiraju svoju decu kao jednako vredne sebi. Deca autoritarnih roditelja često pokazuju probleme u ponašanju. Teško se prilagođavaju različitim socijalnim situacijama, nepoverljiva su, agresivna, ćudljiva, lako se uzrujaju. Češće su povučena, lošeg raspoloženja, uplašena, nesrećna, te im nedostaje spontanosti u ponašanju. Popustljivi roditelji su reaktivniji, zahtevaju manje od svoje dece i obično nisu dosledni u disciplinovanju. Oni su takođe komunikativni i brižni. Popustljivi roditelji minimiziraju bilo kakvu kontrolu nad detetom. Permisivni roditeljski stil dovodi do agresivnog i impulsivnog ponašanja kod dece. Deca su češće nezrela i slabije se snalaze u situacijama u kojima se susreću s autoritetima. Za-

nemarujući roditeljski stil povezuje se s najnepoželjnijim razvojnim ishodima kod dece i njega koriste roditelji koji nisu reaktivni i imaju niske zahteve za svoju decu (Baumrind, 1970; Maccoby & Martin, 1983, sve prema Driscoll, 2013). Taj stil ne podstiče zdravi socijalni razvoj. Deca zanemarujućih roditelja ne učestvuju primereno u igri i socijalnim interakcijama, sklona su agresivnom ponašanju prema drugima ili socijalnoj povučenosti (Peterson & Rollins, 1987; Baumrind, 1971; Dornbusch et al., 1985; MacDonald, 1992, prema Vizler, 2004).

Nasuprot uobičajenom shvatanju da su roditelji značajniji kao model u detinjstvu nego u adolescenciji, neka istraživanja pokazuju da su roditelji upravo u ovom periodu najznačajniji modeli i uzori koji utiču na mnoge izbore koji adolescenti prave (Coleman & Hendry, 1996, prema Vranješević, Trikić, Koruga, Vidović i Dejanović, 2003). Samo u atmosferi prihvatanja od strane roditelja, adolescenti mogu da eksperimentišu sa novim ulogama i vrednostima, da donose važne odluke i na taj način postepeno postaju autonomni u odnosu na roditelje. U prilog ovom shvatanju su i rezultati nekih istraživanja, koja pokazuju da je očuvanje afektivnih veza sa roditeljima u funkciji zaštite adolescentovog osećanja sigurnosti i ravnoteže (Greenwald, 1980, prema Vranješević, Trikić, Koruga, Vidović i Dejanović, 2003), kao i to da u periodu pozne adolescencije, više nego u bilo kom drugom periodu, adolescenti opažaju vezu sa roditeljima kao vezu sa najviše ljubavi (Pipp, Jennings, Shaver, Lamborn & Fisher, 1985, prema Vranješević, Trikić, Koruga, Vidović i Dejanović, 2003).

Adolescenti i internet

Internet je postao neizostavan deo svakodnevnog života u savremenom društvu. On je doneo sa sobom mnoge pogodnosti. Pre svega, omogućio je ljudima da nesmetano komuniciraju jedni sa drugima, bez obzira na međusobnu udaljenost. Isto tako, olakšao je mnoge poslove, kao što su kupovina, plaćanje računa, pohađanje obrazovnih kurseva, vođenje poslovnih transakcija. Globalno selo⁴ je metafora koja se koristi da bi se opisalo kako internet skraćuje distancu među ljudima i olakšava protok informacija. Međutim, pored dobrih strana interneta, koje omogućavaju uštedu vremena i novca, ovaj medij sa sobom nosi i veliki broj opasnosti, kojima su posebno izložena deca i adolescenti.

Za decu je danas postalo uobičajeno da koriste internet, u istoj meri u kojoj se igraju sa omiljenim igračkama. Deca i adolescenti najčešće koriste internet za učenje (npr. traženje dodatne literature), komunikaciju (izražavanje ideja, deljenje informacija i iskustava), socijalnu interakciju sa prijateljima i vršnjacima i za igru i zabavu (igranje igara, gledanje filmova, slušanje muzike). Međutim, s obzirom na njihovu još nedovoljno razvijenu sposobnost procene rizika i donošenja odluka, ova populacija je posebno vulnerabilna na širok dijapazon opasnosti vezanih za privatnost i sigurnost na internetu, kao što su: izlaganje neadekvatnim slikama ili sadržajima, uspostavljanje komunikacije sa seksualnim predatorima u sobama za razgovor ili putem drugih oblika socijalnih medija, vršnjačko nasilje ili maltretiranje na društvenim mrežama, neprikladno razotkrivanje ličnih informacija i krađa podataka, prevare i slično. Pored toga, pokazano je da su adolescenti, usled toga što se nalaze u periodu ubrzanog fizičkog i psihičkog sazrevanja, posebno podložni negativnim zdravstvenim posledicama, nastalim prekomernom upotrebom interneta.

Problematična upotreba interneta: definicija, simptomi i etiološki faktori

Postoje nesuglasice u naučnim krugovima vezane za definisanje adekvatnog terminološkog izraza za problematičnu upotrebu interneta. Najčešći nazivi koji se mogu naći u literaturi koja se bavi ovom problematikom su: zavisnost od interneta (engl. Internet addiction), problematična upotreba interneta (engl. problematic Internet use), kompulsivna upotreba interneta (engl. compulsive Internet use), patološka upotreba interneta (engl. pathological Internet use). Oni autori koji preferiraju termin zavisnost od interneta uglavnom smatraju da se radi o poremećaju sa ozbiljnim posledicama po fizičko i psihičko zdravlje pojedinca, kao i po njegovo socijalno, akademsko i radno funkcionisanje. Blok (Block, 2008, prema Chang and Hung, 2012) je predložio uključivanje „Poremećaja zavisnosti od interneta“ u peto izdanje Dijagnostičkog i statističkog priručnika mentalnih poremećaja Američke psihijatrijske asocijacije (DSM-V). Iako je vođena burna rasprava u psihijatrijskim i psihološkim krugovima na ovu temu, Dijagnostički i statistički priručnik mentalnih poremećaja – peta verzija, objavljen 2013. godine, nije uvrstio „Zavisnost od interneta“ u svoj klasifikacioni sistem. U priručniku se opisuje jedino „Poremećaj igranja igara na internetu“ (engl. Internet gaming disorder), kao stanje koje zahteva dodatna istraživanja, pre nego što bude proglašeno za zvaničnu dijagnozu (Diagnostic statistical manual of mental disorders, 2013).

Američki psiholog Kimberli Jang (Young, 1998a) je pionir u dijagnostičkom definisanju i istraživanju problematične upotrebe interneta. Ona je još 1996. godine opisala zavisnost od interneta kao poremećaj kontrole impulsa, koji je po svojoj kompulsivnoj prirodi nasrodniji patološkom kockanju (Young, 1998a), i koji uključuje sledeće simptome:

- preokupiranost internetom (razmišljanje o prethodnim aktivnostima na internetu ili anticipiranje narednih);
- tolerancija na upotrebu interneta (potreba da se koristi internet duži vremenski period kako bi se postigao isti stepen zadovoljstva kao ranije);
- negativne emocionalne reakcije (anksioznost, depresija, razdražljivost) pri pokušaju smanjenja upotrebe ili prilikom prekidanja korišćenja interneta;
- neuspešni pokušaji da se kontroliše, smanji ili prekine upotreba interneta;
- korišćenje interneta duži vremenski period od planiranog;
- ugrožavanje važnih socijalnih relacija, poslovnih ili školskih obaveza zbog interneta;
- prikrivanje stepena uključenosti u aktivnosti vezane za internet;
- korišćenje interneta kao načina da se pobegne od problema ili da se ublaže negativna emocionalna stanja, kao što su: bespomoćnost, krivica, anksioznost, depresivnost.

Šapira i saradnici (Shapira, Lessig & Goldsmith, 2003, prema Aboujaoude, 2010) su, nekoliko godina kasnije, predložili termin problematična upotreba interneta umesto zavisnost od interneta, smatrajući ga adekvatnijim i definišući ga na osnovu sledećih kriterijuma:

- maladaptivna preokupacija sa upotrebom interneta, doživljena kao neodoljiva potreba za korišćenjem, za periode vremena duže od planiranih;
- značajan distres ili oštećenje funkcionisanja nastalo usred upotrebe interneta i;
- odsustvo psihijatrijskog poremećaja koji bi mogao da objasni ekscesivnu upotrebu interneta, kao što je manija ili hipomanija.

I pored velikog broja istraživanja u oblasti kompulsivne upotrebe interneta, u stručnoj literaturi se može pronaći mali broj teorijskih objašnjenja za etiologiju kompulsivne upotrebe interneta. Dejvis (Davis, 2001, prema Griffiths, 2008) razlikuje specifičnu i generalizovanu patološku upotrebu interneta. Specifična patološka upotreba interneta se odnosi na preterano korišćenje specifičnih funkcija interneta i posledica je psihopatologije koja je bila prisutna i ranije, a koja je povezana sa aktivnošću na internetu (npr. kompulsivni kockari koji svoju potrebu zadovoljavaju na internetu). Sa druge strane, generalizovana patološka upotreba interneta uključuje provođenje mnogo vremena na internetu bez određene svrhe i odlučujući faktor u njenom nastanku jeste socijalni kontekst individue, pre svega nedostatak socijalne podrške i/ili socijalna izolacija.

Nadovezujući se na Dejvisovo teorijsko stajalište, Kaplan je predložio sledeće teorijske pretpostavke, za koje je dobio i empirijsku potvrdu (Caplan, 2003):

- osobe koje pate od psihosocijalnih problema (npr. depresija, usamljenost) imaju negativnije percepcije o svojim socijalnim veštinama od osoba koje ne pate od takve vrste poteškoća;
- takve osobe razvijaju sklonost ka socijalnim interakcijama na internetu, zbog toga što ih doživljavaju manje pretećim od neposredne komunikacije „licem u lice“;
- sklonost ka socijalnim interakcijama na internetu vodi do preterane i kompulsivne upotrebe interneta koja, povratno, pogoršava njihove probleme i stvara dodatne poteškoće na poslu, u školi, kao i u porodici.

Među etiološkim faktorima najčešće su ispitivani samopoštovanje, osobine ličnosti, prisustvo psihičkih smetnji, socijalna podrška, porodično funkcionisanje. Mnoge od ovih studija su rađene na uzorcima dece starijeg osnovnoškolskog uzrasta i adolescentima. Što se tiče naše zemlje, kao i zemalja u okruženju, prema raspoloživoj literaturi, istraživanja koja su se bavila ispitivanjem faktora rizika za pojavu problematične upotrebe interneta su veoma retka.

U više studija koje su rađene sa adolescentima i mladim odraslim osobama, potvrđena je pretpostavka da je nisko samopoštovanje povezano sa problematičnom upotrebom interneta (Aydin & Sari, 2011; Yao, He, Ko & Pang, 2014). Novija istraživanja daju dokaze u prilog pretpostavci da zavisnost od interneta i druge vrste zavisničkog ponašanja (kao što je patološko kockanje), imaju istu psihološku pozadinu, odnosno da psihološki profil zavisnika sadrži iste karakteristike, kao što su: visok nivo stresa, usamljenost i niska socijalna podrška (Dowling & Brown, 2010, prema Flora, 2014). Reprezentativno istraživanje koje je sprovedeno na uzorku od 12000 adolescenata, u 11 evropskih zemalja (Durkee et al., 2012, prema Flora, 2014) je pokazalo da su slaba roditeljska uključenost i nezaposlenost roditelja, kao i nedostatak emocionalne i psihološke podrške značajni faktori rizika za nastanak patološke i maladaptivne upotrebe interneta.

Posledice problematične upotrebe interneta- kratak pregled istraživanja

Ekcesivna upotreba interneta kod odraslih se povezuje sa mnogim negativnim posledicama po psiho-socijalno i fizičko zdravlje njegovih korisnika. Jangova je u svom istraživanju (Young, 1998b) pronašla da osobe koje su kategorisane kao zavisne od inter-

neta pokazuju širok spektar problema, koje povezuju sa upotrebom interneta, kao što su: smanjeno učešće u porodičnim i roditeljskim obavezama, finansijske poteškoće, zanemarivanje poslovnih obaveza, socijalno povlačenje, deprivacija spavanja zbog ostajanja na internetu do kasnih večernjih sati. U poduzorku studenata „zavisnih“ od interneta je pronađeno postojanje značajnih akademskih problema, kao što su poteškoće u završavanju školskih zadataka i učenju za ispite, što je naknadno dovelo i do pada akademskog uspeha, pa i do napuštanja školovanja. Takođe, pokazano je da dugotrajna upotreba interneta u sedećem položaju može da dovede do sindroma karpalnog tunela i bolova u leđima.

Istraživanje koje je rađeno u Srbiji pokazuje da su posledice prekomerne upotrebe interneta brojne (Hinić, 2008). Na osnovu intervjua sa ispitanicima autori su otkrili da su preovladavajući simptomi fizičke prirode, kao što su umor, iscrpljenost, nedostatak sna, gubitak apetita, bolovi u leđima i problemi sa vidom, kao i afektivni, među kojima dominiraju nervoza, bezvoljnost, gubitak interesovanja za aktivnosti koje nemaju direktnu vezu sa internetom. Takođe, pronašli su da osobe koje preterano koriste internet pokazuju nemar i neodgovornost za svakodnevne obaveze i socijalno okruženje.

Neki autori navode da se negativna strana interneta ispoljava u vidu alijenacije i nedostatka stvarnog, neposrednog kontakta sa ljudima, dok se paralelno razvija lažna, virtualna socijalabilnost i inhibira potreba za uspostavljanjem bliskijih personalnih i socijalnih relacija. U jednoj od malobrojnih longitudinalnih studija, rađenoj u Holandiji, na uzorku od 169 osoba različitog uzrasta, pokazalo se da preterana upotreba interneta u svrhu komunikacije, tokom prvih godinu do dve od uvođenja interneta, je povezana sa smanjenjem komunikacije sa članovima porodice, sužavanjem njihovog socijalnog kruga i povećanjem depresivnosti i usamljenosti (Kraut, Patterson, Lundmark, Kiesler, Muko-padhyay & Scherlies, 1998).

Posebno su ispitivane posledice preterane upotrebe interneta kod dece i adolescenata. Na osnovu pregleda literature Kus i Grifits (Kuss & Griffiths, 2011) zaključuju da ekcesivna upotreba socijalnih sajtova na internetu može da ima više negativnih posledica po njihove mlađe korisnike. Na primer, holandski adolescenti uzrasta od 10 do 19 godina, koji su dobijali uglavnom negativne povratne poruke od vršnjaka na svom socijalnom profilu na internetu, su imali i niže samopoštovanje, što je naknadno dovelo i do smanjenog osećanja blagostanja (Valkenburg, Peter & Schouten, 2006, prema Kuss and Griffiths, 2011). Većina učenika koji su mišljenja da je internet uticao na njihov život smatra da je imao negativan uticaj, uključujući odugovlačenje u izvršavanju obaveza, distrakciju i lošu organizaciju vremena. Ustanovljena je i negativna povezanost između vremena provedenog u igranju igara na internetu i školskog uspeha, kao i pozitivna povezanost između igranja nasilnih video igara i ispoljavanja agresivnog ponašanja (Anderson & Dill, 2000, prema Chang & Hung, 2012). Međutim, na osnovu pregleda dostupne literature, ne može se zaključivati o uzročnoj povezanosti, s obzirom na nedostatak longitudinalnih studija u ovoj oblasti.

Vaspitni stilovi, dimenzije roditeljskog ponašanja i problematična upotreba interneta

Porodica ima ključnu ulogu u razvoju deteta i adolescenta. Roditelj koji je fizički i emocionalno dostupan predstavlja neophodan faktor za zdrav razvoj mlade individue. Pozitivne porodične interakcije mogu da zaštite mlade ljude, dok disfunkcionalne porodi-

ce, sa slabim roditeljskim vođenjem, kao i sa kažnjavajućom, prisilnom i nekonzistentom vaspitnom praksom, povećavaju rizik za razvoj emocionalnih poteškoća i različitih oblika poremećaja zavisnosti. To potvrđuju i rezultati brojnih istraživanja (Cummings & Davies, 2011; Formoso et al., 2000; Chilcoat et al., 1995, prema Preyde & Adams, 2008; Terres-Trindade & Mosmann, 2015).

Posebno je ispitivan uticaj dimenzija roditeljskog ponašanja kontrole i topline na razvoj dece i adolescenata, kao i na pojavu neadekvatnih oblika ponašanja, o čemu smo govorili na prethodnim stranicama. U našem radu ćemo skrenuti pažnju na povezanost ovih dimenzija sa problematičnim korišćenjem interneta. Najpre ćemo se osvrnuti na ranija istraživanja koja su se bavila ovom tematikom.

Istraživanje sprovedeno u Iranu na uzorku univerzitetskih studenata pokazalo je da roditeljska toplina ima negativan uticaj na problematičnu upotrebu interneta, dok je uticaj kontrole bio neutralan (Moazedian, Taqavi, HosseiniAlmadani, Mohammadyfar & Sabetiman, 2014). Na osnovu ovih rezultata, autori zaključuju da dimenzija topline predstavlja preventivni faktor u razvoju zavisnosti od interneta.

Istraživanja koja su sprovedena u više zemalja dala su kontradiktorne rezultate o povezanosti roditeljske kontrole i problematične upotrebe interneta. Lin i saradnici (Lin, Lin & Wu, 2009) su pronašli da roditeljska kontrola ima značajan negativan uticaj na problematičnu upotrebu interneta. Slični rezultati su dobijeni i u istraživanju San i saradnika (Sun et al., 2005, prema Li, Li & Newman, 2013), koji su pronašli da je viši stepen roditeljske kontrole u negativnoj korelaciji sa upotrebom elektronskih poruka (engl. e-mails), soba za razgovor (engl. chat rooms) i interneta. Oni su se uglavnom fokusirali na elemente bihevioralne kontrole, koja se odnosi na regulaciju dečjeg ponašanja kroz čvrstu, ali razumnu disciplinu i nadzor dečjeg ponašanja. Sa druge strane, psihološka kontrola uključuje pokušaje da se utiče na ponašanje deteta ili adolescenta takvim psihološkim sredstvima, kao što su uskraćivanje ljubavi i izazivanje osećaja krivice ili srama, što ometa izgradnju detetovog identiteta i uspostavljanje osećaja autonomije. Gils i Prajs (Giles & Price, 2008, prema Li, Li & Newman, 2013) su ustanovili da je majčina psihološka kontrola pozitivno povezana sa problematičnom upotrebom interneta.

Više istraživanja je pokazalo da bihevioralna kontrola ima pozitivan uticaj na razvoj adolescenata i da ima negativan uticaj na ispoljavanje devijantnih oblika ponašanja, dok psihološka kontrola kompromituje osećanja autonomije i kompetencije kod adolescenata, što može da dovede do psihosocijalnih problema, kao što su emocionalni distres i internalizovani problemi. U svom istraživanju, u kome su učestvovala 694 adolescenta, uzrasta od 12 do 17 godina, Li, Li i Njuman (Li, Li & Newman, 2013) su dobili da je ograničavanje od strane roditelja (jedan od aspekata bihevioralne kontrole) negativno povezano sa problematičnom upotrebom interneta, dok je uskraćivanje ljubavi (aspekt psihološke kontrole) pozitivno povezano sa problematičnom upotrebom interneta. Autori su pronašli i to da roditeljska kontrola svoj uticaj na problematičnu upotrebu interneta ostvaruje preko medijatorske uloge samokontrole.

Veliki broj istraživanja koja su se bavila problematikom kompulsivne upotrebe interneta je sprovedeno u azijskim zemljama, gde su zabeležene i najviše stope adolescenata sklonih problematičnoj upotrebi interneta. Studija izvedena u Kini, na uzorku od 304 ispitanika, uzrasta od 16 do 20 godina (Xiuqin, Huimin, Menqchen, Jinan & Ron, 2010), je pokazala da mlađe osobe koje su kategorisane kao „zavisne od interneta“ imaju niže skorove na dimenziji roditeljske emocionalne topline i više skorove na dimenziji visokih

zahteva od strane roditelja. Na osnovu rezultata, autori zaključuju da autoritarni i odbacujući roditelji, skloni kažnjavanju, mogu da podstaknu pojavu problematične upotrebe interneta kod dece.

Još jedno istraživanje koje je sprovedeno u Kini, na reprezentativnom uzorku od 2095 studenata, pokazalo je da odbacivanje i preterana kontrola očeva, kao i preterana kontrola majki povećava rizik za razvoj zavisnosti od interneta (Yao, He, Ko & Pang, 2014).

Imajući u vidu da je internet postao važan deo života mladih ljudi, koji putem njega ostvaruju brojne i značajne socijalne interakcije, prirodno je da roditelji nastoje da uspostave određen stepen kontrole nad korišćenjem ovog medija. Roditeljska kontrola u području korišćenja interneta uglavnom uključuje dve strategije, a to su: razgovor sa detetom o internetu i postavljanje ograničenja i pravila vezanih za korišćenje interneta. Rezultati nekih istraživanja pokazuju da kvalitetna komunikacija između roditelja i dece o upotrebi interneta može da spreči razvoj kompulsivne upotrebe interneta (Eijnden, 2010, prema Smailbegović i Kokić, 2011). U istraživanju koje je rađeno u Bosni i Hercegovini, u Kantonu Sarajevo, na uzorku od 1941 učenika od petog do osmog razreda, pokazano je da deca čiji roditelji ne posvećuju dovoljno pažnje njihovim internetskim aktivnostima se češće susreću sa pornografskim sadržajima, češće doživljavaju nasilje putem interneta i iskazuju više znakova zavisnosti od interneta (Smailbegović i Kokić, 2011).

METODOLOŠKI OKVIR

Problem i predmet istraživanja

Zdrav odnos između roditelja i dece je osnov za uspešnu socijalizaciju deteta i razvoj zdrave ličnosti, dok slabo roditeljsko vođenje sa kažnjavajućom, prisilnom i nekonzistentom vaspitnom praksom, povećava rizik za razvoj emocionalnih poteškoća i različitih oblika poremećaja zavisnosti. U našem radu ćemo skrenuti pažnju na povezanost dimenzija roditeljskog ponašanja sa problematičnim korišćenjem interneta kod učenika viših razreda osnovne škole.

Iz ovako formulisano problema istraživanja proizilazi predmet istraživanja, a to je povezanost dimenzija roditeljskog ponašanja i problematične upotrebe interneta kod učenika viših razreda osnovne škole.

Ciljevi istraživanja

Teorijski cilj – Budući da su se u brojnim istraživanjima (uglavnom na uzorku odraslih ispitanika i starijih adolescenata), koja su predstavljena ranije, pozitivne porodične interakcije pokazale kao preventivni faktor u nastanku različitih oblika poremećaja zavisnosti, u ovom istraživanju ćemo pokušati potvrditi vezu između dimenzija roditeljskog ponašanja i problematične upotrebe interneta kod učenika viših razreda osnovne škole.

Praktični cilj ovog istraživanja je promocija mentalnog zdravlja mladih adolescenata, koja uključuje napore za njegovo poboljšanje, kao i prevencija psihosocijalnih problema ove populacije.

Hipoteze

U našem istraživanju krenuli smo od sledećih hipoteza:

1. Postoji statistički značajna povezanost između dimenzija roditeljskog ponašanja i problematične upotrebe interneta kod dece.

Ova hipoteza se može raščlaniti na šest podhipoteza:

- a) Prihvatanje od strane majke će biti negativno povezano sa problematičnom upotrebom interneta kod adolescenata.
- b) Prihvatanje od strane oca će biti negativno povezano sa problematičnom upotrebom interneta kod adolescenata.
- c) Psihološka kontrola od strane majke će biti u pozitivnoj korelaciji sa problematičnom upotrebom interneta kod adolescenata.
- d) Psihološka kontrola od strane oca će biti u pozitivnoj korelaciji sa problematičnom upotrebom interneta kod adolescenata.
- e) Bihevioralna kontrola od strane majke će biti negativno povezana sa problematičnom upotrebom interneta kod adolescenata.
- f) Bihevioralna kontrola od strane oca će biti negativno povezana sa problematičnom upotrebom interneta kod adolescenata.

2. Postoje statistički značajne razlike u pogledu skorova na Jangovom revidiranom testu zavisnosti od interneta kod adolescenata, s obzirom na stepen kontrole korišćenja interneta od strane njihovih roditelja.

Ova hipoteza se može raščlaniti na nekoliko podhipoteza.

- a) Adolescenti kojima roditelji ograničavaju vreme koje provode na internetu će imati statistički značajno niže skorove na Jangovom revidiranom testu zavisnosti od interneta od adolescenata čiji roditelji ne ograničavaju količinu vremena koju provode na internetu.
- b) Adolescenti čiji su roditelji uvek prisutni kada koriste internet će postići statistički značajno niže skorove na Jangovom revidiranom testu zavisnosti od interneta od adolescenata čiji su roditelji ponekad prisutni ili nisu nikada prisutni.
- c) Adolescenti kojima roditelji ukazuju na moguće opasnosti prilikom korišćenja interneta će postići statistički značajno niže skorove na Jangovom revidiranom testu zavisnosti od interneta od adolescenata kojima roditelji ne ukazuju na opasnosti prilikom korišćenja interneta.

Uzorak

Uzorak u ovom istraživanju je bio prigodan. Činilo ga je 218 učenika koji pohađaju osmi i deveti razred osnovne škole, od toga 115 dečaka i 103 devojčica. Istraživanje je sprovedeno tokom novembra i decembra 2015. u dve gradske škole na području Banjaluke: „Georgi Stojkov Rakovski“ i „Aleksa Šantić“ i u jednoj seoskoj školi na teritoriji opštine Kotor Varoš: „Petar Petrović Njegoš“ Maslovar, uz prethodno odobrenje uprave ovih škola.

Instrumenti istraživanja

U istraživanju su korišteni sledeći instrumenti:

1. Upitnik opštih podataka i podataka o korišćenju interneta, koji je konstruisan od strane autora.

2. Varijabla problematična upotreba interneta merena je *Revidiranim Jangovim testom zavisnosti od interneta* (Lai, Mak, Watanabe, Ang, Pang & Ho, 2013). Sastoji se od 18 ajtema, sa ponuđenim odgovorima na skali Likertovog tipa, pri čemu: 1 označava nikada, 2 – retko, 3 – ponekad, 4 – često i 5 – uvek. Raspon mogućih bodova na testu se kreće od 18 do 90.

Kimberli Jang je najpre razvila Dijagnostički intervju za procenu zavisnosti od interneta, na osnovu DSM-IV dijagnostičkih kriterijuma koji se primenjuju za patološko kockanje (Young, 1998b). Sastoji se od osam ajtema. Ispitanici se klasifikuju kao „zavisnici od interneta“ ukoliko odgovore potvrdno na pet ili više stavki u testu. Naknadno je Jangova proširila upitnik sa još 12 dodatnih ajtema i naziv instrumenta je promenjen u Test zavisnosti od interneta (Internet Addiction Test- IAT; Young, 1998b) u kome ispitanici odgovaraju pomoću petostepene Likertove skale i njihovi rezultati se mogu svrstati u nekoliko kategorija: „prosečni korisnici interneta“ (imaju potpunu kontrolu nad upotrebom interneta), „česti korisnici interneta“ (imaju povremene ili česte probleme zbog interneta) i „zavisnici od interneta“ (imaju značajne probleme zbog upotrebe interneta).

Test zavisnosti od interneta Jangov je najčešće korišćen instrument kojim se procenjuje problematična upotreba interneta. Prevođen je na više jezika: italijanski, francuski, finski, koreanski, malajski i kineski i pokazao je zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike, na populacijama studenata i odraslih osoba (Lai, Mak, Watanabe, Ang, Pang & Ho, 2013). Pronašli smo samo jednu studiju koja je ispitivala psihometrijska svojstva ovog instrumenta na uzorku mlađih adolescenata. U studiji Laija i saradnika, na uzorku od 844 učenika od sedmog do trinaestog razreda u Hong Kongu (Lai, Mak, Watanabe, Ang, Pang & Ho, 2013), Test zavisnosti od interneta pokazao je zadovoljavajuće karakteristike, uz određene manje modifikacije, koje su se odnosile na broj ajtema (stavke 7 i 11 su isključene, i pojedini ajtemi su adaptirani kao bi bili prilagođeniji adolescentskoj populaciji). Visoka pouzdanost instrumenta je pronađena kako u studiji Laija i saradnika tako i u nekoliko drugih istraživanja koja su se bavila populacijom adolescenata (Bayraktar & Gün, 2007; Milani, Osualdella & Di Blasio, 2009; Wang et al., 2011, prema Lai, Mak, Watanabe, Ang, Pang & Ho 2013), pri čemu je koeficijent pouzdanosti u svim studijama bio $\alpha > 0.80$.

3. Varijable vaspitne dimenzije oca i majke su ispitivane pomoću upitnika CRP-BI-57, autorke Gordane Keresteš (Keresteš, 1999 – videti kod: Vizler, 2004), koji predstavlja skraćenu verziju upitnika CRPBI (Children's Reports of Parental Behavior Inventory/Inventar dečjih procena roditeljskog ponašanja), koji je 1965. godine konstruisan od strane Šefera (Schaefer, 1965 – videti kod: Vizler, 2004). Skraćena verzija upitnika koja je korištena u našem istraživanju sastoji se od 57 tvrdnji, koje su raspodeljene u devet skala. Ovih devet skala meri tri temeljne dimenzije roditeljskog ponašanja: roditeljsko prihvatanje/odbacivanje (uključuje skale prihvatanja, usmerenosti na dete, prihvatanja individuacije i neprijateljsku udaljenost), psihološka kontrola/psihološka autonomija (skale intruzivnosti, hostile kontrole i usađivanja anksioznosti) i slaba/čvrsta biheviorna kontrola (skale slabe discipline i ekstremne autonomije). Zadatak ispitanika je da uz

svaku stavku označi stepen u kome se određeno ponašanje odnosi na njegovu majku i njegovog oca, pri čemu je 1 – netačno, 2 – delimično tačno i 3 – potpuno tačno. Rezultat na svakoj skali se dobija kao zbir rezultata na svim stavkama podeljen ukupnim brojem stavki, a rezultat na svakoj dimenziji kao zbir rezultata na pripadajućim skalama podeljen brojem skala. Za skale neprijateljska udaljenost, slaba disciplina i ekstremna autonomija računa se inverzni rezultat. Prema tome, najmanji ukupni rezultat iznosi 1, dok najveći iznosi 3. Viši rezultat ukazuje na veće roditeljsko prihvatanje, odnosno veću roditeljsku psihološku i bihevioralnu kontrolu. Koeficijenti pouzdanosti za dimenzije kreću se od 0.57 za očevu bihevioralnu kontrolu, do 0.84 za očevu prihvatanje (Vizler, 2004).

INTERPRETACIJA REZULTATA I DISKUSIJA

Obrada rezultata vršena je pomoću statističkog programa SPSS Statistica for Windows (version 16). Pre izvršene obrade, proverena je pouzdanost upitnika IAT, CRPBI (za majku) i CRPBI (za oca). Vrednost pojedinačnih Cronbach alpha koeficijenata ukazuje na zadovoljavajuću pouzdanost navedenih instrumenata, što je prikazano u tabeli 1.

Tabela 1. Vrednosti Kronbah alfa koeficijenta za korišćene instrumente

Naziv instrumenta	Cronbach alpha koeficijent (α)	broj ajtema
IAT	.870	18
CRPBI (za majku)	.733	57
CRPBI (za oca)	.724	57

Pomoću Kolmogorov-Smirnov testa proverena je normalnost distribucije dobijenih podataka, za sva tri upitnika. Utvrđeno je da podaci na Revidiranom Jangovom testu zavisnosti od interneta značajno odstupaju od normalne raspodele, zbog čega su u obradi rezultata, samo kod ovog testa, bili primenjeni neparametrijski testovi.

Za utvrđivanje stepena povezanosti između numeričkih varijabli koristili smo Spirmanov koeficijent rang korelacije (ρ), dok smo značajnost razlika između aritmetičkih sredina utvrđivali koristeći Mann-Whitney U i Kruskal-Wallis Test, s obzirom da su to neparametrijski testovi i ne postavljaju zahteve u pogledu normalnosti distribucije dobijenih rezultata.

Deca i internet-deskriptivni podaci

Većina dece koja su učestvovala u našem istraživanju koristi internet (98.2%). Takođe, 50.9% naših ispitanika ima svoj računar sa pristupom internetu, dok 38.1 % može da pristupi internetu samo sa zajedničkog računara koji dele sa ukućanima.

U narednoj tabeli (tabela 2) su prikazani podaci vezani za količinu vremena koju deca provode na internetu u toku dana.

Tabela 2. Količina vremena provedena na internetu izražena u frekvencijama i procentima

Količina vremena provedena na internetu	Frekvencije (f)	Procenti (p)
više od dva sata	61	28.0
između jedan i dva sata	73	33.5
svakodnevno	64	29.4
jedan do dva puta nedeljno	10	4.6
jedan do dva puta mesečno	2	0.9
ređe	8	3.7
ukupno	218	100.0

Kao što se može videti u tabeli 2, 28% učenika provodi više od dva sata na internetu, dok 33.5% učenika provodi na internetu između jedan i dva sata u toku dana. Samo 4.6% dece internet koristi jednom do dva puta sedmično, dok jednom do dva puta mesečno internet koristi 0.9% učenika.

Kao što je bilo i očekivano, većina učenika osmog i devetog razreda osnovne škole uključeno je na neku od socijalnih mreža na internetu (92.2%).

U upitnik opštih podataka i podataka o korišćenju interneta smo uključili i stavke koje se odnose na izloženost dece opasnostima vezanim za sigurnost na internetu. Većina dece (83.5%) navodi da nisu bila uznemiravana ili vredana na internetu. 5% učenika navodi da im se dva, tri puta u prethodnih godinu dana desilo da ih je neko uznemiravao ili vredao na internetu, dok 4.6% učenika navodi da im se to desilo više puta. Većina učenika (92.7%) navodi da u poslednjih godinu dana nisu nikoga vredali na internetu. Veliki procenat učenika (68.8%) je odgovorio da im se nije dogodilo da su na internetu našli sadržaj koji ih je uznemirio, kod 19.3% dece to se samo jednom desilo u poslednjih godinu dana. 5% učenika navodi da su dva, tri puta naišli na uznemirujući sadržaj na internetu, dok se kod 6.9% učenika to desilo više puta. Većina učenika (85.3%) navodi da im se u poslednjih godinu dana nije dogodilo da im je neko nepoznat na društvenoj mreži nudio sastanak uživo.

Povezanost dimenzija roditeljskog ponašanja i problematične upotrebe interneta kod dece

Prva hipoteza u našem istraživanju je delimično potvrđena, s obzirom na to da je pronađena povezanost pojedinih dimenzija roditeljskog ponašanja i problematične upotrebe interneta kod dece viših razreda osnovne škole.

Tabela 3. Korelacija između problematične upotrebe interneta i prihvatanja od strane majke i oca (Spirmanov koeficijent rang korelacije)

	Prihvatanje (majka)	Prihvatanje (otac)
Problematična upotreba interneta	$r_s = - .349^{**}$	$r_s = -.243^{**}$

** Korelacija značajna na nivou 0.01

Kao što smo i pretpostavili, prihvatanje od strane majke je statistički značajno negativno povezano sa problematičnom upotrebom interneta kod adolescenata (tabela 3).

Pronađena je i statistički značajna negativna povezanost između prihvatanja od strane oca i problematične upotrebe interneta (tabela 3).

Dimenzija prihvatanja od strane roditelja se odnosi na pružanje detetu pažnje i emocionalne topline, kao i na prihvatanje njegove individuacije. U više istraživanja je pokazano da ova dimenzija roditeljskog ponašanja ima pozitivan uticaj na adekvatan emocionalni razvoj adolescenata i na prevenciju rizičnih ponašanja.

Utvrđeno je da postoji statistički značajna pozitivna korelacija između psihološke kontrole od strane majke i problematične upotrebe interneta, što je prikazano u tabeli 4.

Pronađena je statistički značajna pozitivna povezanost između psihološke kontrole od strane oca i problematične upotrebe interneta kod adolescenata (tabela 4).

Tabela 4. Korelacija između problematične upotrebe interneta i psihološke kontrole od strane majke i oca (Spirmanov koeficijent rang korelacije)

	Psihološka kontrola (majka)	Psihološka kontrola (otac)
Problematična upotreba interneta	$r_s = .191^{**}$	$r_s = .183^{**}$

*** Korelacija značajna na nivou 0.01*

Dimenzija psihološke kontrole se dovodi u vezu sa negativnim aspektima psihološkog razvoja adolescenata, kao što su nedostatak samopouzdanja i nedovoljno razvijen osećaj autonomije, usled toga što se kao vaspitna sredstva koriste uskraćivanje ljubavi i pažnje i izazivanje osećanja krivice i srama, što nepovoljno utiče na razvoj detetovog identiteta. Ovo kao posledicu može da ima i ispoljavanje problematičnih oblika ponašanja. Više istraživanja ukazuje na pozitivnu povezanost psihološke kontrole i kompulsivne upotrebe interneta (Li, Li & Newman, 2013; Giles & Price, 2008, prema Li, Li & Newman, 2013). Ova povezanost je ustanovljena i u našem istraživanju.

Utvdili smo da ne postoji značajna pozitivna povezanost između bihevioralne kontrole od strane roditelja i problematične upotrebe interneta kod adolescenata.

Bihevioralna kontrola se odnosi na one postupke roditelja kojima oni nastoje da modeluju detetovo ponašanje. Određen stepen discipline i nadzora ponašanja je potreban kako bi dete usvojilo pravila ponašanja i adekvatno se prilagodilo socijalnom okruženju. Dete ima potrebu za strukturom i jasnim pravilima, prvenstveno u okviru porodice, kako bi njegov socijalni i emocionalni razvoj tekao pravilno. S druge strane, neka istraživanja pokazuju da preterano čvrsta kontrola može da ima negativan uticaj na detetov razvoj i da dovede do preterane zavisnosti, smanjenog samopouzdanja, smanjene motivacije za postignućem i potisnute hostilnosti.

Povezanost roditeljske kontrole internetskih aktivnosti i problematične upotrebe interneta

Istraživanja, kako na našim prostorima, tako i šire, dosledno ukazuju da način na koji se roditelji odnose prema internetskim aktivnostima svoje dece i kontrola koju uspostavljaju, imaju veliki uticaj na sklonost dece ka kompulsivnoj upotrebi interneta. Naučne

studije pokazuju da roditelji koji komuniciraju sa decom vezano za korišćenje interneta mogu da spreče razvoj kompulsivne upotrebe ovog medija (Eijnden, 2010, prema Smailbegović i Kokić, 2011). Takođe, istraživanje Smailbegovića i Kokića (2011) je pokazalo da deca, čiji roditelji ne posvećuju dovoljno pažnje njihovim internetskim aktivnostima, manifestuju više pokazatelja zavisnosti od interneta.

Međutim, u našem istraživanju nisu pronađene statistički značajne razlike u pogledu skorova na Revidiranom Jangovom testu zavisnosti od interneta, između adolescenata kojima roditelji ograničavaju vreme koje provode na internetu i adolescenata kojima roditelji ne ograničavaju vreme koje provode na internetu. Takođe, nisu pronađene razlike u pogledu kompulsivne upotrebe interneta kod adolescenata, u zavisnosti od toga da li su roditelji uvek prisutni, ponekad prisutni ili nikada nisu prisutni kada deca koriste internet. Utvrdili smo da adolescenti kojima roditelji ukazuju na moguće negativne posledice upotrebe interneta ne postižu statistički značajno niže skorove na Revidiranom Jangovom testu zavisnosti od interneta.

Naši rezultati nisu očekivani, imajući u vidu rezultate drugih studija koje smo pronašli u literaturi. Ipak, ukazali bismo na činjenicu da većina dece ovog uzrasta imaju „pametne“ telefone, sa pristupom internetu u svako doba dana i noći, u kući i van nje, čime je dodatno otežana roditeljska kontrola internetskih aktivnosti. U prilog ovome govore i podaci koje smo dobili u istraživanju. Čak 64.7% adolescenata navodi da im roditelji ne ograničavaju vreme koje provode na internetu. Osim toga, 40.8% dece izveštava da roditelji nisu nikada prisutni kada koriste internet, dok 54.1% dece navodi da su ponekad prisutni. Kod samo 5% dece roditelji su uvek prisutni dok su oni na internetu. Ono što je pohvalno i ohrabrujuće jeste podatak da dosta visok procenat roditelja (85.3%) upozorava adolescente na moguće opasnosti prilikom korišćenja interneta.

ZAKLJUČAK

Adolescencija predstavlja turbulentno razdoblje u životu pojedinca i sa sobom nosi povećan rizik za pojavu neprilagođenih oblika ponašanja. Između ostalog, vršnjačka grupa dobija sve veći značaj i mlađi adolescenti često vrednuju sebe na osnovu toga kako su prihvaćeni među svojim vršnjacima. Uporedo sa jačanjem uloge vršnjačke grupe, raste i interesovanje dece za upotrebu interneta, putem koga ostvaruju međusobnu komunikaciju, razmenjuju svoja mišljenja i stavove. Međutim, kao što naučne studije pokazuju, prekomerna upotreba interneta može da ima značajne posledice po radno i socijalno funkcionisanje pojedinca, pa i po njegovo fizičko zdravlje.

Adolescencija predstavlja razdoblje u kome se javlja i želja za nezavisnošću i otpor prema svakom autoritetu. Međutim, roditelji i dalje predstavljaju značajne, emocionalno investirane figure i svojim pristupom, načinom vaspitanja i komunikacije, utiču na razvoj adolescenta. Iako deca u ovom periodu kritički preispituju roditeljski sistem vrednosti i dalje im je veoma važno da imaju dobar odnos sa njima. Roditelji su veoma značajni kao podrška u savladavanju izazova koje adolescencija sa sobom donosi.

U našem istraživanju smo utvrdili da postoji povezanost između pojedinih dimenzija roditeljskog ponašanja i problematične upotrebe interneta kod mlađih adolescenata. Dimenzija emocionalne topline, odnosno, prihvatanja od strane roditelja, usmerenost na dete i prihvatanja njegove individualnosti, se pokazala povezanom sa problema-

tičnom upotrebom interneta. Odnosno, deca koja se osjećaju prihvaćenijima od strane oca i majke, postižu niže skorove na upitniku kojim se procenjuje zavisnost od interneta. Dimenzija psihološke kontrole, koja podrazumeva pokušaj roditelja da u potpunosti kontrolišu ponašanje deteta, kako u kući, tako i izvan nje, kao i njihovo preneglašavanje neadekvatnog ponašanja deteta pokazala se, kao što smo i pretpostavili, pozitivno povezana sa problematičnom upotrebom interneta. Nismo pronašli statistički značajnu pozitivnu povezanost između bihevioralne kontrole od strane roditelja i problematične upotrebe interneta kod mlađih adolescenata.

U našem istraživanju nismo dobili značajnu povezanost između roditeljske kontrole internetskih aktivnosti i problematične upotrebe interneta kod dece. Međutim, utvrdili smo da roditelji veoma malo i nedovoljno kontrolišu šta im deca rade na internetu i koliko vremena provode na „mreži“.

Rezultati dobijeni u našem radu mogu da predstavljaju podsticaj i osnovu za uspostavljanje i razvijanje programa prevencije problematične upotrebe interneta kod dece, koji bi bili usmereni, pre svega, na edukaciju roditelja i njihovo osveštavanje uloge koje imaju u prevenciji rizičnih oblika ponašanja.

LITERATURA:

- Aboujaoude, E. (2010). Problematic internet use: an overview. *World Psychiatry*, 9(2), 85–90.
- Ayudin, B. & Sari, S.V. (2011). Internet addiction among adolescents: the role of self-esteem. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 3500–3505. Istanbul: 3rd World Conference of Educational Sciences.
- Caplan, S. E. (2003). Preference for Online Social Interaction: a Theory of Problematic Internet Use and Psychosocial Well-Being. *Communication Research*, 30 (6), 625–648.
- Chang, J. C. & Hung, C. C. (2012). Problematic internet use. In: Rey JM (Ed). *IACA-PAP e-Textbook of Child and Adolescent Mental Health*. Geneva: International Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions. Na sajtu iacapap.org. Očitano: 25.09.2015.
- Čeranić, S. (2005). *Normalni razvoj ličnosti i patološka uplitanja*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition (2013). Washington: American Psychiatric Association.
- Driscoll, L. C. (2013). Parenting Styles and Self-Esteem. Scripps Senior Theses. Paper 155. Na sajtu: scholarship.claremont.edu. Očitano: 15.10.2015.
- Erikson, H. E. (2008). *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Flora, K. (2014). Internet addiction disorder among adolescents and young adults: the picture in Europe and prevention strategies. In *Perspectives on youth: connections and disconnections* (pp.119-133). Paris: Council of Europe and European Commission.
- Griffiths, M. (2008). Internet and video-game addiction. In C. A. Essau (Ed.), *Adolescent Addiction: Epidemiology, Assessment and Treatment* (str. 231–268). London: Academic Press.
- Hinić, D. (2008). Korisnički profili internet zavisnika u Srbiji. *Psihologija*, 41 (4), 435–453.

- Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay, T. & Scherlies, W. (1998). Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *Am Psychol.*, 53 (9), 1017–1031.
- Kuss, D. J. & Griffiths, M. D. (2011). Excessive online social networking: Can adolescents become addicted to Facebook? *Education and Health*, 29 (4), 68–71.
- Lai, C. M., Mak, K. K., Watanabe, H., Ang, R. P., Pang, J. S. & Ho, R. C. M. (2013). Psychometric Properties of the Internet Addiction Test in Chinese Adolescents. *Journal of Pediatric Psychology*, 38 (7), 794–807.
- Li, X, Li, D. & Newman, J. (2013). Parental Bibehavioral and Psychological Control and Problematic Internet Use among Chinese Adolescents: The Mediating Role of Self-Control. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16 (6), 442–447.
- Lin, C. H., Lin, S. L. & Wu, C. P. (2009). The effects of parental monitoring and leisure boredom on adolescents' Internet addiction. *Adolescence*, 44 (176), 993–1004.
- Moazedian, A., Taqavi, S. A., HosseiniAlmadani, S. A., Mohammadyfar, M. A. & Sabetimani, M. (2014). Parenting Style and Internet Addiction. *Journal of Life Science and Biomedicine*, 4(1), 9–14.
- Preyde, M. & Adams, G. (2008). Foundations of Addictive Problems: Developmental, Social and Neurobiological Factors. In C.A. Essau, (Ed.), *Adolescents Addiction: Epidemiology, Assessment and Treatment* (pp. 2–17). Boston: Academic Press.
- Smailbegović, T. i Kokić, A. (2011). *Iskustva korištenja interneta učenika osnovnih škola u Kantonu Sarajevu: Izvještaj o rezultatima istraživanja*. Sarajevo: KJU „Porodično savjetovalište“.
- Terres-Trindade, M. & Mosmann, C. P. (2015). Discriminant Profile of Young Internet Dependents: The Role of Family Relationships. *Paideia*, 25 (62), 353–361. Na sajtu: dx.doi.org. Očitano: 11.11.2015.
- Vizler, J. (2004). Povezanost percepcije roditeljskog ponašanja i sramežljivosti i asertivnosti školske djece. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Vranješević, J., Trikić, Z., Koruga, D., Vidović, S. i Dejanović, V. (2003). *Vršnjačka medijacija – priručnik za voditelje radionica iz oblasti obrazovanja za vještine medijacije*. Beograd: Kinderberg and GTZ.
- Xiuqin, H., Huimin, Z., Menqchen, L., Jinan, V., Ying, Z. & Ran, T. (2010). Mental health, personality and parental rearing styles of adolescents with Internet addiction disorder. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13 (4), 401–406.
- Yao, M. Z., He, J., Ko, D. M. & Pang, K. (2014). The Influence of Personality, Parental Behaviors, and Self-Esteem on Internet Addiction: A Study of Chinese College Students. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17 (2), 104–110.
- Young, K. S. (1998a). *Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction-and a Winning Strategy for Recovery*. New York: John Wiley and Sons.
- Young, K. S. (1998b). Internet Addiction: The Emergency of a New Clinical Disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1 (3), 237–244.

Rad primljen: 19. 1. 2016.

Rad odobren: 6. 7. 2016.